

Sosiaaliset representaatiot – yhteisön ja mielen välinen silta

Inari Sakki, Rusten Menard & Anna-Maija Pirttilä-Backman

Sosiaalipsykologi ja yhteiskuntatieteilijä Serge Moscovici loi sosiaalisten representaatioiden teorian perusteet 1950-luvun lopulla väitöskirjassaan, joka käsitteli psykoanalyysin leviämistä ranskalaiseen yhteiskuntaan.⁶⁴ Hän tutki sitä, miten uudesta, abstraktista ja ihmisille tärkeästä ja heitä kiinnostavasta asiasta otettiin tolkkua ja miten siitä muodostettiin arkikäsitteitä ja -teorioita – siis sosiaalisia representaatioita. Psykoanalyysin tieteellisen teorian ja klinisen käytännön kotoutumista ranskalaisten arkeen Moscovici tarkasteli analysoimalla tuon ajan merkittäviä sanomalehtiä – katolisia, kommunistisia ja liberaaleja – ja haastatteleamalla ihmisiä. Lehtien käsittelytavat poikkesivat toisistaan selvästi. Siinä missä liberaali lehdistö käsitteli asiaa etäisen erittelevästi, muut torjuivat sen kokonaan tai osittain riippuen omista lähtökohdistaan ja tavoitteistaan.

Kliinisenä käytäntönä psykoanalyysia verrattiin ripittäytymiseen. Sosiaalisten representaatioiden termein kysymyksessä on tällöin ankuroitumisprosessi; uutta ymmärrettiin vertaamalla sitä ja liittämällä se johonkin yhteisön hyvin tuntemaan, tässä tapauksessa katolisessa Ranskassa yleisesti tunnettuun ripittäytymiseen. Abstrakteja asioita konkretisoitiin paremmin ymmärrettäviksi myös muodostamalla niistä konkreettisia mielikuvia. Kun esimerkiksi Jumala nähdään isänä, kysymyksessä on sosiaalisten representaatioiden teorian

termein objektivointi. Kolmas teorian erittelemä representaatioiden muodostumisprosessi on naturalisaatio, jolla viitataan vaiheeseen, jossa uudet representaatiot ovat jo muodostuneet osaksi sosiaalista todellisuutta. Esimerkiksi alun perin psykoanalyysin teoriaan kuuluneet käsitteet, kompleksit ja neuroosit, irtosivat arkikäytössä juuristaan, ja niitä alettiin soveltaa arkipuheessa uusissa, psykoanalyysista riippumattomissa yhteyksissä.

Alun perin sosiaalisten representaatioiden teorian tutkimuskohteena oli siis se, miten abstraktit tieteelliset teoriat siirtyvät ja muokkautuvat osaksi arkiymmärrystämme. Sittemmin Moscovicin jalanjäljissä on tutkittu esimerkiksi perinteisissä tiedelehdissä (kuten esim. *Naturessa*) julkaistujen tutkimustulosten leviämistä yhteiskuntaan laajemmin.⁶⁵ Erään tutkimuksen mukaan opiskelijat, jotka kuuntelivat Mozartin sonaattia kymmenen minuutin ajan, suoriutuivat avaruudellista älykkyyttä mittaavista tehtävistä paremmin kuin ne, jotka kuuntelivat vastaavan ajan rentoutumisohjeita tai eivät kuunnelleet mitään. Sittemmin tutkimustulokset aiheesta ovat osoittautuneet ristiriitaisiksi. Tehtäessä yhteenvetoa aiheetta käsittelevistä tutkimuksista todettiin, ettei vaikutusta kokonaisuutena arvioiden ollutkaan.

Tällä välin Mozart-efektiksi nimetty ilmiö oli kuitenkin jo levinnyt yhteiskuntaan laajemmin. Havaittiin, että tulosten esittely myös muissa tilaisuuksissa kuin tutkijoiden tapaamisissa oli lisännyt tulosten leviämistä. Yhteiskunta oli efektiä koskevalle informaatiolle vastaanottavainen, sillä perinteisesti musiikilla ajatellaan olevan myönteisiä vaikutuksia. Laajalle levinnyt kiinnostus, huoli lasten kehityksestä ja pyrkimykset edesauttaa sitä lisäsivät mielenkiintoa tuloksiin ja niiden omaksumista. Alun perin raportoiduilla tuloksilla oli myös hyvin konkreettisia seurauksia. Esimerkiksi eräässä Yhdysvaltain osavaltiossa viranomaiset halusivat tarjota kaikille lapsille ilmaisia klassisen musiikin levyjä tukeakseen heidän kehitystään.

Toisessa samantyyppisessä hankkeessa tarkasteltiin sitä, miten vasopressiini-nimisen hormonin vaikutuksia kahdella eri myyrälajilla raportoineen tutkimuksen tulokset omaksuttiin arkikeskusteluihin. Asiantuntijoiden käyttämät tieteelliset termit hävisivät vähitellen, mutta tulosten käsittelyä jatkettiin maallikkotermein. Lopulta tutkijoiden raportointiin löytäneen uskollisuusgeenin. Tämä oli varsin kaukana alkuperäisistä tuloksista, joita esiteltäessä oli tosin kyllä mainittu DNA. Vanhastaan tutut käsitteet (esim. geeni) loivat siis pohjaa uudelle informaatiolle, ja niitä hyödynnettiin uusien tietojen ankkuroinnissa. Sosiaalisten representaatioiden muodostumisen myötä siis abstraktit, uudet ja tuntemattomat asiat muuttuvat tutuiksi ja arjessa kommunikoitaviksi. Moscovici on tässä yhteydessä käyttänyt myös käsitettä nykyajan arkijärki (engl. *common sense*). Hän on myös oivallisesti kuvannut yhtä tieteen ja arkijärjen suhteen historiallista muutostrendiä: "if science in former times took common sense as its starting point and stripped it of its commonplace character, in our times, common sense is science made more commonplace."⁶⁶

Yleisimmin käytetyn määritelmän mukaan sosiaalisilla representaatioilla tarkoitetaan joukkoa arvoja, ajatuksia, mielikuvia ja käytäntöjä, joilla on kahdenlaisia tehtäviä.⁶⁷ Ensinnäkin ne luovat järjestystä, mikä tekee yksilölle mahdolliseksi orientoitumisen materiaalisessa ja sosiaalisessa maailmassa ja tämän maailman hallitsemisen. Toiseksi ne mahdollistavat yhteisön jäsenten keskinäisen kommunikaation. Ne ovat siis enemmän kuin vain "mielipiteitä" tai "mielikuvia jostain" tai "asenteita joltain kohtaan". Ne ovat omanlaisiaan "teorioita" tai "tiedon aloja", jotka mahdollistavat kommunikaation.

Sosiaalisten representaatioiden olemus perustuu yksilön ja yhteiskunnan yhteenkietoutuneisuuteen. Teorian epistemologista lähtökohtaa Moscovici⁶⁸ kutsuu semioottiseksi kolmioksi, jonka osapuolet muodostuvat pienimmillään kahdesta subjektista – minästä (ego) ja

toisesta (alter) – sekä objektista (representaation kohde, esim. geeni-muunneltu ruoka tai masennus). Yksilön (ego) ymmärrys ja merkitys representaation kohteesta (objektista) ei ole irrallaan toisesta tai ryhmästä (alter), vaan muodostuu niiden välisessä vuorovaikutuksessa ja kommunikaatiossa. Yhteistä ymmärrystä abstrakteista ja uusista asioista muodostetaan jatkuvasti. Toisaalta tämä koskee myös niinkin konkreettisia asioita kuin uusia ruoka-aineita. Sosiaalipsykologi Sanna Leppämäki⁶⁹ tarjosi tutkimuksissaan lapsille ja aikuisille maistiaisilla heille tuntemattomista ruoista. Kuvaavinta maistelijoitten toiminnassa oli kääntyminen toisten paikalla olijoiden puoleen ikään kuin etsien heiltä tulkintaa sille, mistä maistiaisissa oli kysymys. Eleellään he siis ilmaisivat tarvettaan muodostaa yhdessä käsitystä uusista ruoista.

Uusien ja abstraktien asioiden leviämisen lisäksi sosiaalisten representaatioiden teoriaa on siis sovellettu myös konkreettisempien asioiden ja vakiintuneempien ilmiöiden tutkimiseen. Varhaisimpia suosittuja aiheita olivat esimerkiksi terveyden ja sairauden arkiymmärryksen tutkimus. Keskeisten analyttisten käsitteiden (esim. ankurointi ja objektivointi) soveltamisen lisäksi yhteinen perusoletus kaikissa näissä tutkimuksissa on ollut se, etteivät sosiaaliset representaatiot ole palautettavissa yksittäisten ihmisten mieliin. Toisiinsa kietoutuneet yhteisö ja yksilö ovat niiden muodostumisen ja olemisen edellytys.

Representaatioiden tutkimuksessa hyödynnetään sekä historiallista tietoa siitä, miten ilmiötä on aiemmin käsitteellistetty ja millaisia muutoksia tässä on aikojen kuluessa tapahtunut, että visuaalista aineistoa (esim. maalauksia, piirroksia), mediaa, oppikirjoja ja niin edelleen. Myös fokusryhmä- ja yksilöhaastattelut ovat tyypillisiä tapoja kerätä tutkimusaineistoja. Koska kysymyksessä ovat yhteisöjen ja ryhmien muodostamat arkiteorit, niiden perinpohjainen

ymmärrys edellyttää monenlaisen tutkimusaineiston läpikäyntiä.⁷⁰ Lähtökohтана sosiaalisten representaatioiden teoriassa on yhteisön ja ryhmän arkiymmärrys kokonaisuudessaan, joten Dan Sperberin (ks. Gronowin luku tässä teoksessa) tekemä erottelu mentaaliin ja julkisiin (sosiaaliin) representaatioihin on sosiaalisten representaatioiden teoriassa mielekäs ensi sijassa tutkimusaineistotyyppin näkökannalta. Sperberin kulttuuristen representaatioiden käsite puolestaan muistuttaa hegemonisten representaatioiden käsitettä (ks. tuonnempana), joskaan niitä ei voida suoraan samastaa.

Sosiaalisten representaatioiden teoriasta käyty debatti on liittynyt usein siihen, missä määrin sosiaaliset representaatiot ovat jaettuja ja siihen, miten ne eroavat muista sosiaalipsykologisista lähikäsitteistä kuten asenteista ja diskursseista. Vilkasta keskustelua on käyty myös arkitiedon ja tieteellisen tiedon välisestä suhteesta. Kritiikki on kohdistunut myös teorian käsitteelliseen epätarkkuuteen ja vaikeaselkoisuuteen. Teoriaa on kritisoitu arvostelijan taustasta riippuen milloin liiallisesta kognitiivisuudesta eli mielensisäisten prosessien painotuksesta ja milloin sosiaalisesta determinismistä, jolloin sen on väitetty unohtavan yksilön psykologisten prosessien olemassaolo. Sosiaaliin representaatioihin liitetty epämääräisyys ja vaikeaselkoisuus selittyy ainakin osittain sillä, että teoriaa on usein tulkittu mekanistisesta, staattisesta ja empiristisestä näkökulmasta käsin, jolloin sen dynaaminen, dialektinen, sosiaalinen ja historiallinen luonne on unohtunut. Palaamme tähän tuonnempana.

MIELEN SOSIAALISUUDEN JUURET

Kehittäessään sosiaalisten representaatioiden teoriaa Moscovici kyseenalaisti useita sen ajan sosiaalipsykologiassa vallinneita teorioita. Häntä inspiroivat useat klassiset teoreetikot, joiden työ auttoi häntä

kehittämään uudenlaista, sosiaalisiin representaatioihin perustuvaa sosiaalipsykologiaa. Häneen eniten vaikuttaneisiin teoreetikoihin kuuluivat sosiologi Émile Durkheim, antropologi Lucien Lévy-Bruhl, kehityspsykologi Jean Piaget, psykologi Lev Vygotsky ja psykoanalyysin kehittäjä Sigmund Freud.⁷¹ Durkheimin ja Lévy-Bruhlin vaikutus sosiaalisten representaatioiden teoriaan on erityisen merkittävä tässä luvussa esiteltävien ajatusten kannalta.

Sosiaalisten representaatioiden käsite pohjautuu Durkheimin kollektiivisten representaatioiden käsitteeseen. Durkheim kuvaili kollektiivisia representaatioita yhtenäisiksi ja pysyviksi uskomuksiksi ja ajatuksiksi. Yhdessä rakennetut luokittelut ylläpitävät sosiaalista järjestystä. Nämä luokittelut ovat läheinen käsite kollektiiviselle representaatiolle. Antropologi Marcell Maussin kanssa kirjoittamassaan esseessä *De quelques formes de classification* (1901–1902) Durkheim sanoo luokittelujen ilmaisevan sosiaalista todellisuutta, jossa ne on luotu, ja myös paljastavan yhteisön ”edistykseellisyden” erotuksena ”alkukantaisuudesta” ja tunteisiin perustuvista luokitteluista. Yhteisöstä tulee rationaalinen vasta, kun se vapauttaa itsensä ”alkukantaisista” ja tunteisiin perustuvista kollektiivisista representaatioista. Muotoillessaan sosiaalisten representaatioiden teoriaa Moscovici sisällytti siihen suuren osan Durkheimin kollektiivisten representaatioiden luonnehdinnoista. Hän kuitenkin luopui ajatuksesta, että sosiaalisesti rakennetut representaatiot olisivat staattisia ja immuuneja muutokselle, kuten myös ajatuksesta, että ”alkukantainen” luokittelu (ja arkiajattelu) olisi tieteellisen luokittelun (ja tieteellisen ajattelun) alkeismuoto.

Lévy-Bruhlin antropologiset tutkimukset ”alkukantaisesta” luokittelusta auttoivat Moscovicia kehittämään ajatusta, ettei ”alkukantainen” ajattelu ole sen epäloogisempaa, irrationaalisempaa tai kehittymättömämpää kuin tieteellinen ajattelu, vaan että sitä on

ymmärrettävä sen omista lähtökohdista. Erilaiset ajattelun muodot ovat Lévy-Bruhlin mukaan olemassa yhtä aikaa kaikissa yksilöissä ja yhteisöissä eivätkä ne voi täysin irtautua sosiaalisesta, tunteisiin perustuvasta todellisuudesta. Hänen vaikutuksensa sosiaalisten representaatioiden teoriaan on erityisen huomattava kahdessa mielessä. Ensimmäinen näistä on Moscovicin jo klassikkoteoksessaan esille nostama kognitiivisen polyfasian käsite (engl. *cognitive polyphasia*). Kognitiivisella polyfasialla tarkoitetaan sitä, että erilaiset tiedon muodot ja erilaiset tavat ymmärtää samaa ilmiötä voivat olla olemassa yksilössä tai ihmisryhmässä samanaikaisesti. Kun suomalaiset esimerkiksi ajattelevat ihmisen alkuperää, heidän ajattelussaan ja argumentoinnissaan esiintyy sekä tieteestä että uskonnosta kumpuavia aineksia. Osa ihmisistä käyttää vain evoluutioteoriaa, osa vain luomiskertomusta, mutta moni hyödyntää aineksia kummastakin ymmärtämisen tavasta muodostaessaan omaa kantaansa ihmisen alkuperästä.⁷²

Toinen Lévy-Bruhlin merkittävä vaikutus liittyy arkiajattelun ja tieteellisen tiedon samanarvoisuuteen. Vaikka sosiaalisten representaatioiden teoria painottaa sitä, että arkitieto ja tieteellinen tieto ovat osin erilaisia, molemmat ovat omalla tavallaan rationaalisia tietämisen muotoja. Lähtökohtaisesti arkiajattelu on yksilön arvostusten, lähtöoletusten ja psyykkisten tarpeiden mukaisesti mielekästä. Tieteellinen ajattelu taas on sukupolvien ajan rakennettua ja dokumentoitua, formaalia logiikkaa noudattavaa ja mallien sisäiseen koherenssiin pyrkivää, systemaattiseen empiiristen todistusaineistojen käyttöön ja jatkuvaan kyseenalaistamiseen perustuvaa. Molemmat tietämisen muodot ansaitsevat tulla huomioiduksi ja saada tunnustusta, ja niiden keskinäistä vuoropuhelua tulisi lisätä.

Piaget'n ja Vygotskyn tutkimusten avulla Moscovici päätteli, kuinka tärkeää kontekstin ja muutoksen huomiointi oli. Piaget tutki lasten kognitiivisten, yksilöllisten representaatioiden muutosta ja

kehitystä. Hänen tuloksensa osoittivat, että omaksuessaan uutta tietoa lasten täytyy joskus ikään kuin keksiä maailma uudelleen, koska he eivät entuudestaan tunne ensimmäistä kertaa kohtaamiaan asioita. Piaget kuvasi loogisen ajattelun kehitystä yhteistoiminnallisessa vuorovaikutuksessa syntyvänä. Tämän ajatuksen myös Moscovici omaksui. Sen sijaan Moscovici hylkäsi Piaget'n kuvauksen ihmisen kehityksestä lineaarisena prosessina, joka etenee vaiheiden kautta siten, että lapsen esilooginen mieli korvautuu lopulta aikuisen järjellä. Toisin kuin Piaget, Vygotsky piti tiedon muutosta epäjatkuvana ja päällekkäisenä jatkuvan, lisääntyvän tai korvautuvan sijasta. Vygotskyn keskeinen anti oli ymmärrys siitä, että sosiaalisen ympäristön muutosta seuraa muutos yksilön ympäristöä koskevissa käsityksissä. Tämä on ratkaisevan olennaista sosiaalisten representaatioiden teorian käsitteellistämiseksi mielen ja yhteiskunnan muutoksen teorianä. Lisäksi se auttaa ymmärtämään, että psyykkisen ja sosiaalisen yhteydet ovat erottamattomia ja välttämättömiä tiedon ja sosiaalisten konstruktoiden tuottamisessa ja muutoksessa. Seuraavaksi tarkastelemme yksityiskohtaisemmin sitä, miten sosiaalisten representaatioiden teorian piirissä on käsitteellistetty yksilön ja yhteisön välistä suhdetta.

SOSIAALISTEN REPRESENTAATIOIDEN ONTOGENEESI, SOSIOGENEESI JA MIKROGENEESI

Sosiaalisten representaatioiden lähestymistavassa yhteiskunnan ja mielen yhteenkietoutumista voidaan lähestyä myös sosiaalipsykologien Gerald Duveenin ja Barbara Lloydin⁷³ kolmijaon avulla. He kutsuvat kolmea toisiinsa limittyvää sosiaalisten representaatioiden ilmenemistasoa ontogeneesiksi, sosiogeneesiksi ja mikrogeneesiksi. Ontogeneesi tarkastelee representaatioita ja niiden muutoksia

yksilötasolla. Ontogeneesin myötä sosiaaliset representaatiot tulevat yksilölle psykologisesti merkityksellisiksi ja aktiivisiksi, eli hän muodostaa henkilökohtaisia mielikuvia ja käsityksiä. Koska lapsi syntyy erilaisten sosiaalisten representaatioiden ja kulttuurin kylästämään maailmaan, ontogeneesin näkökulmasta keskeinen kysymys on se, miten lapsesta tulee itsenäinen toimija tässä sosiaalisessa maailmassa. Ontogeneesiin sisältyy myös ajatus yksilön psyykkisistä rakenteista, identiteetistä ja toimijuudesta. Tämä on tärkeää muistaa etenkin silloin, kun sosiaalisten representaatioiden teoriaa kritisoidaan sen liiallisesta nojautumisesta ajatukseen sosiaalisten representaatioiden pakottavasta luonteesta ja siitä, kuinka representaatioiden oletetaan tunkeutuvan ihmisiin vastustamattomalla voimalla jo ennen kuin he aloittavat ajattelemisen.⁷⁴

Sosiogeneesi viittaa representaatioiden yhteiskunnalliseen tasoon. Tämän prosessin myötä sosiaaliset ryhmät rakentavat sosiaalisia representaatioita. Sosiogeneesi ilmentää myös sosiaalisten representaatioiden historiallista ulottuvuutta ja muutosta tai muutoksen mahdollisuutta ajan kuluessa. Jos palaamme Moscovicin klassikotutkimukseen psykoanalyysin leviämisestä ranskalaiseen yhteiskuntaan 1950-luvulla, voisimme olettaa, että tutkimuksen tulokset näyttäisivät varsin erilaisilta, mikäli se tehtäisiin uudestaan tänä päivänä. On oletettavaa, että niin psykoanalyysin teoria kuin sosiaaliset ryhmätkin, niiden tiedot ja intressit, samoin kuin kommunikaation muodot, ovat muuttuneet ajan kuluessa. Voidaankin sanoa, että sosiogeneesi on prosessi, jonka seurauksena yhteiskunta ja kulttuuri muuttuvat.

Sosiaaliset representaatiot muodostuvat yksilöiden, ryhmien ja yhteiskunnan instituutioiden välisessä kommunikaatiossa ja vuorovaikutuksessa. Tätä sosiaalisen vuorovaikutuksen tasoa kutsutaan mikrogeneesiksi. Vuorovaikutus on yksilöiden ja ryhmien välistä vuoropuhelua ja neuvottelua, jonka tavoitteena on muodostaa yhteistä

ymmärrystä ja tolkkua ympäröivästä maailmasta. Näin ollen kaikenlainen ihmisten välinen kanssakäyminen ja kommunikaatio (kielellinen tai ei-kielellinen) voi synnyttää sosiaalisia representaatioita. Tämä onkin yksi sosiaalisten representaatioiden teorian keskeisimmistä ajatuksista.

Tätä vuorovaikutuksen tasoa, mikrogeneesiä, voidaan pitää myös muutoksen prosessina, koska osallistuessaan vuorovaikutukseen yksilöt saattavat muuttaa omia näkemyksiään ja omaksua uudenlaisia representaatioita ja identiteettejä. Nämä muutokset voivat olla ontogeneettisiä muutoksia yksilön representaatioissa tai sosiogeneettisiä eli yhteiskunnan tason representaatioiden ja kulttuurin muutoksia. Toisin sanoen, mikrogeneesi on representaatioiden muutoksen moottori, koska muutos joko yksilötasolla (ontogeneesi) tai sosiaalisella tasolla (sosiogeneesi) edellyttää vuorovaikutusta (mikrogeneesi).⁷⁵ On kuitenkin muistettava, ettei sosiaalinen vuorovaikutus aina johda muutokseen. Ilman motivaatiota ihmiset ovat perusolemukseltaan konservatiivisia ja pyrkivät ylläpitämään vakautta – olemassa olevia käsityksiä, uskomuksia ja identiteettejä. Vakaus ja muutos muodostavat vastinparin ja ovat olemassa vain suhteessa toisiinsa. Vaikka muutoksesta puhutaan useiden psykologisten teorioiden yhteydessä, niiden lähtökohtana on ajatus vakaudesta.⁷⁶ Näistä teorioista poiketen sosiaalisten representaatioiden teorian kiinnostus on muutoksessa, sen mahdollisuudessa ja dynamiikassa.

Miten nämä kolme sosiaalisten representaatioiden tasoa näkyvät empiirisessä tutkimuksessa? Duveen ja Lloyd⁷⁷ tutkivat 1980- ja 90-luvuilla Isossa-Britanniassa sitä, miten lapset ja aikuiset toteuttavat sukupuoltaan sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa ja institutionaalisissa konteksteissa. Antropologisesta ja etnografisesta tutkimusperinteestä ammentaen he kiinnittivät huomiota muun muassa *sosiaalisten kategorioiden* ilmaisuun, esimerkiksi siihen, miten

opettajat puhuttelivat tyttöjä ja poikia. Tämän sosiaaliseen kommunikaatioon kytkeytyvän ”sukupuolittamisen” voisi etupäässä ajatella ilmentävän sosiaalisten representaatioiden mikrogeneesiä. Lisäksi tutkijat tarkastelivat *materiaalista* kulttuuria, esimerkiksi sitä, miten tavaroilla ilmaistiin sukupuolta. Tytöt saattoivat esimerkiksi käyttää huivia häähuntuja ja pojat supersankarin viittana. Tällaista toimintaa voi pitää sosiaalisten representaatioiden ontogeneesin ilmentymänä, vaikkakin se epäilemättä ilmaisee myös mikrogeneesiä (esim. opettajat saattoivat kannustaa leikkiin) ja sosiogeneesiä (esim. luokahuoneen sisäiset normit ja konventiot saattoivat ohjata toimintaa). Tutkijat kiinnittivät huomiota myös sukupuolitettuun *toimintaan*: pojat esimerkiksi leikkivät junilla ja tytöt leikkivät kotileikkejä. Samalla tavalla kuin edellisessä esimerkissä, sukupuolitettu toiminta ilmentää yksilön toiminnan lisäksi myös vuorovaikutuksen ja yhteiskunnan tasoja. *Sosiaalisen tilan käytön* tarkastelu taas paljasti sen, että leikkikenttä oli poikien temmellyskenttänä, kun taas tyttöjen leikkitilaa olivat nurkkaukset. Tässä esimerkissä ovat jälleen läsnä kaikki tasot, vaikka se erityisen selvästi ilmentää sosiogeneesiä, laajempaa koulun ja luokahuoneen toimintakulttuuria. Duveenin ja Lloydin tutkimuksista on siis erotettavissa analyttisesti kolme representaatioiden toimintatasoa, mikrogeneesi, ontogeneesi ja sosiogeneesi, vaikka ne eivät toimikaan erillisinä vaan kytkeytyvät toisiinsa mitä suuremmissa määrin.

Mikrogeneesin, kielellisen ja erityisesti ei-kielellisen vuorovaikutuksen, voimaa representaatioiden ja identiteettien rakentumisessa valaisee tutkimus, jossa tarkkailtiin äitejä, jotka leikkivät heille ennalta vieraiden puolivuotiaiden vauvojen kanssa kymmenen minuutin ajan. Vauvat oli sattumanvaraisesti nimetty sukupuolestaan riippumatta joko Janeksi tai Johniksi. Janet oli puettu mekkoihin ja Johnit sinisiin potkukupukuihin. Tutkijat havaitsivat, että vaikka tyttö- ja

poikavauvojen käyttäytyminen oli täysin identtistä ja sukupuolesta riippumatonta, sai vauvan sukupuolitettu nimeäminen (Janeksi tai Johniksi) ja sukupuolitettu pukeminen (vaaleanpunaisiin tai sinisiin) äidit kohtelemaan vauvoja eri tavoin: poikia kannustettiin motoriseen aktiivisuuteen ja tyttöjä hyssyteltiin. Äitien toiminta heijasti yhteisön jakamia sukupuolen sosiaalisia representaatioita, mutta vielä tässä vaiheessa vauvat eivät itse olleet sisäistäneet niitä. Kuitenkin hyvin pian tämän jälkeen, jo 13 kuukauden iässä, taaperot alkoivat muokata käyttäytymistään sukupuolitetusti vanhempiansa odotusten perusteella. Kun äidin katse sai pienet tytöt muuttamaan leikkiään hillitymmäksi, pienet pojat jatkoivat aktiivisesti touhujaan.

Duveenin ja Lloydin⁷⁸ mukaan alle kolmevuotiaat lapset ymmärtävät jo monimutkaisia sukupuolitettuja merkityksiä ja osaavat valita leikkeihinsä joko ”tyttöjen” tai ”poikien” lelut, sukupuolestaan riippuen. Sukupuolen representaatiot ja niihin liitetyt odotukset alkavat jo tuolloin osaltaan muokata lapsen identiteettiä. Tämä ilmentää representaation ontogeneettistä ilmenemistä eli representaatioiden yksilötason vaikutuksia. Erityisesti pienet pojat pyrkivät ilmaisemaan sukupuoli-identiteettiään syrjimällä selvemmin ”tyttöjen” leluja ja ilmaisten siten kulttuurista sukupuolista ylemmyyttään. Sukupuolen representaatiot eivät olekaan neutraaleja, vaan ne kytkeytyvät valtasuhteisiin mitä suurimmissa määrin. Ne ylläpitävät ja tuottavat sukupuolten välistä epätasa-arvoa. Tämä selittää myös sen, miksi juuri tytöt ovat Duveenin ja Lloydin havaintojen mukaan niitä, jotka herkemmin vastustavat ja rikkovat konventionaalisia sukupuolen representaatioita ja niiden varaan rakentuvia valtasuhteita. Yksilöiden välisen vuorovaikutuksen lisäksi näitä sovinnaisia, valtasuhteisiin kytkeytyviä representaatioita ylläpidetään laajempien kommunikaatiosysteemien avulla, erityisesti sosiaalisten instituutioiden, median, mainoskampanjoiden ja poliittisten puheenvuorojen

välityksellä. Näiden tutkiminen taas on sosiaalisten representaatioiden sosiogeneesiin tarkastelua. Duveenin ja Lloydin tutkimuksissa sosiogeneesi näyttäytyi erityisesti tarkasteltaessa koulujen institutiонаalisia käytänteitä, joilla sukupuolittuneita käsityksiä, normeja ja odotuksia tuotettiin ja ylläpidettiin, esimerkiksi luettavaksi valittujen kirjojen välityksellä.

Myös Moscovicin sosiaalisten representaatioiden teorian innoittajien, Durkheimin, Lévy-Bruhlin, Piaget'n, Vygotskin ja Freudin, vaikutusta voidaan tarkastella sosiaalisten representaatioiden kolmijaon avulla. Siinä missä Durkheimin ja Lévy-Bruhlin työ liittyi pääasiassa sosiogeneesiin, kollektiivisten representaatioiden tarkasteluun "primitiivisissä" yhteiskunnissa, Piaget ja Vygotski olivat kiinnostuneempia ontogeneesistä ja erityisesti siitä, miten lasten ajattelu, tieto ja kieli kehittyvät. Sen sijaan Freudin kiinnostuksen kohteet jakautuivat selkeästi kahtaalle: kliininen tutkimus keskittyi yksilöön eli ontogeneesiin, kun taas kiinnostus kulttuurin, yhteiskunnan, taitteen ja uskonnon merkitykseen tapahtui yhteiskunnan eli sosiogeneesiin tasolla. Kaikkia heitä yhdisti pitkälti usko sosiaaliseen tiedon rakentamiseen yhdessä ja yhteiskunnan merkityksen korostaminen tiedon ja ajattelun taustalla. Erityisesti Durkheim halusi kuitenkin erottaa selvästi toisistaan sosiologian ja psykologian, mikä kasvatti kiilua psykologisen ja sosiologisen analyysitason välillä.⁷⁹ Tätä kiilua Moscovicin sosiaalisten representaatioiden teoria on pyrkinyt kaventamaan. Duveenin ja Lloydin kolmijako sosiaalisten representaatioiden mikrogeneettisestä, ontogeneettisestä ja sosiogeneettisestä tasosta on yritys käsitteellistää psykologisen ja sosiologisen, yksilön ja yhteisön sekä mielen ja yhteiskunnan välistä yhteenkietoutuneisuuden logiikkaa ja rakentaa siltaa näiden eri analyysitasojen välille.

Seuraavaksi siirrymme tarkastelemaan, miten dialogisuutta painottava sosiaalisten representaatioiden tutkimuksen suuntaus

tarkastelee yksilön ja yhteisön toisiinsa kietoutuneisuutta. Tämä suuntaus perustuu yhdysvaltalaisen sosiaalipsykologin ja filosofin G. H. Meadin havaintoon siitä, että ”minän” käsitteeseen liittyy aina ”toisen” mukanaolo. ”Minä” kehittyy varhaislapsuudesta alkaen vuorovaikutuksessa tärkeiden toisten ihmisten kanssa. Minän syntymisen, rakentumisen ja muotoutumisen kannalta olennainen merkitys on toisilla ihmisillä sekä heidän ajatuksillaan, asenteillaan, suhtautumisellaan ja konkreettisilla teoillaan. Ne vastaanottaessaan ihminen näkee itsensä ikään kuin toisten silmin. Samalla hän muuttuu objektiksi itselleen. Jotta ihminen voi tarkastella itseään ”toisten” silmin, hänen tulee kyetä asettumaan toisten asemaan. Tätä kutsutaan roolinotoksi. Ilman toisia ja ilman vuorovaikutusta ei ole yksilöä. Minä ja toinen muodostavat dialektisen järjestelmän.

DIALOGISUUS JA KOGNITIIVINEN POLYFASIA

Kielen roolia sosiaalisten representaatioiden lähestymistavassa painottava dialoginen suuntaus perustuu pitkälti Ivana Markován⁸⁰ ajatuksiin. Tässä suuntauksessa mieli kuvataan yksilön mahdollisuutena kommunikaatioon, ymmärrykseen ja merkkien, symbolien ja merkitysten muodostamiseen. Mielen potentiaali aktivoituu sosiaalisesti merkityksellisten kokemusten kautta – tilanteissa, jotka koskettavat ja vaivaavat elämäämme. Nämä tilanteet tekevät sosiaalisesta muutoksesta sekä mahdollista että välttämätöntä. Marková luonnehtii mieltä kommunikaation, ristiriitojen, jännitteiden ja muutoksen pohjalta rakentuneeksi historialliseksi ja kulttuuriseksi ilmiöksi. Tämä sosiaalisten representaatioiden tutkimuksen dialoginen lähestymistapa painottaa ajatusta yhteisen ymmärryksen rakentumisesta neuvottelun, keskustelun, konfliktin ja erimielisyyksien kautta. Sosiaaliset representaatiot sekä muodostuvat että muuttuvat tällaisissa kohtaamisissa.

Sosiaalisten representaatioiden kohteisiin – esineisiin, asioihin, ihmisiin, ilmiöihin – liitetään usein vastakohtia ja epäjohdonmukaisuuksia. Tämä kognitiivinen polyfasia ei kuvaa ainoastaan sosiaalisia representaatioita vaan laajemmin ajattelun logiikkaa. Useampia eri ajattelutapoja ja -logiikoita voi nimittäin havaita saman ryhmän keskuudessa tai jopa yhden ja saman ihmisen puheessa.

Kognitiivista polyfasiaa havainnollistaneet empiiriset tutkimukset⁸¹ osoittavat, että representaatiot muodostuvat ja muuttuvat dialogisissa kohtaamisissa ja samaan representaation kohteeseen liitettyjen ristiriitaisten käsitysten välisessä vuorovaikutuksessa. Dialogisen lähestymistavan tarjoamien teoreettisten käsitteiden avulla sosiaaliset representaatiot on mahdollista kuvata dynaamisina rakenteina, jotka sisältävät niin vallan ja vastarinnan kuin muutoksen ja pysyvyydenkin. Sosiaalipsykologi Rusten Menard esimerkiksi demonstroi tekeillä olevassa väitöskirjassaan sitä, miten Suomessa tasa-arvon vallitsevat representaatiot on muodostettu samanlaisuuden, kohtuullisuuden ja yhdenmukaisuuden periaatteiden pohjalle.⁸² Huolimatta hallitsevasta asemastaan nämä representaatiot sisältävät kuitenkin myös marginaalisia, monimuotoisuudesta, innovaatioista ja erilaisuudesta ammentavia käsityksiä. Vaikka näillä käsityksillä on marginaalinen asema tasa-arvon sosiaalisissa representaatioissa, ne ovat tärkeitä monien vähemmistöihin kuuluvien (esim. Asperger- ja transsukupuolisuuskokemuksia omaavien) ihmisten tasa-arvorepresentaatioissa.

Samanlaisuuden ja erilaisuuden sekä yhdenmukaisuuden ja moniarvoisuuden elementit eivät ainoastaan ole keskeisiä joillekin ryhmille ja vieraita toisille. Vallitsevien representaatioiden sisällä nämä dialogiset elementit voivat olla pysyviä tai liikkeessä. Näin ollen ne pystyvät toimimaan katalysaattoreina hegemonisten representaatioiden merkitysten muutoksessa.⁸³

Vaikka joillain representaatioilla, esimerkiksi edellä mainituilla tasa-arvon representaatioilla suomalaisessa yhteiskunnassa, on paljon ohjailevaa voimaa, ne eivät ole muuttumattomia vaan yhä edelleen muutoksen kohteina. Tämä tapahtuu dialogisessa kommunikaatiossa sekä mielen ja yhteiskunnan vastakkainasetteluissa. Vastustus, erimielisyydet ja konfliktit raivaavat tilaa eriäville tulkinnoille ja innovaatioille. Dialogisuuden ja kognitiivisen polyfasian käsitteet ovat avainasemassa siinä, miten ymmärrämme motivaation merkitystä sosiaalisten representaatioiden teoriassa. Ihmiset, joilla on erilaiset taustat ja tavoitteet, muodostavat vastakkaisia ja epäjohdonmukaisiakin käsityksiä samasta representaation kohteesta (esim. esine, henkilö tai ilmiö) ammentaen eri näkökulmista, diskursseista ja identiteeteistä. Identiteetin käsite onkin keskeisessä roolissa siinä, miten ymmärrämme sosiaalisten representaatioiden muutosvoimaa, kuten seuraavassa alaluvussa tuomme esiin.

IDENTITEETTI, VALTA JA VASTARINTA

Eurooppalaisessa sosiaalipsykologiassa on erotettavissa kaksi merkittävää teoriaa ja niistä alkunsa saanutta tutkimusperinnettä. Toinen näistä on tässä luvussa esitelty Serge Moscovicin ajatusten ympärille kehittynyt sosiaalisten representaatioiden teoria ja toinen alun perin Henri Tajfelin kehittämä ja sittemmin John Turnerin⁸⁴ edelleen työstämä sosiaalisen identiteetin teoria. Sosiaalisten representaatioiden teoria on teoria sosiaalisesta tiedosta ja kommunikaatiosta, kun taas sosiaalisen identiteetin lähestymistavan keskiössä ovat ryhmäsuhteet ja niiden yksilötason vaikutukset. Molempia lähestymistapoja yhdistää kiinnostus monimutkaisiin sosiaalisiin ilmiöihin. Monia tutkijoita onkin kiinnostanut myös näiden kahden lähestymistavan yhdistäminen.⁸⁵ Useiden sosiaalisten representaatioiden ja identiteetin

monimuotoista dynamiikkaa ilmentävien empiiristen tutkimusten pohjalta voidaan tehdä se johtopäätös, että on useita tapoja käsitteellistää näiden kahden lähestymistavan suhde.⁸⁶

Markován mukaan sosiaalisen identiteetin ja sosiaalisten representaatioiden lähestymistapoja ei ole helppo yhdistää, koska ne perustuvat erilaisiin epistemologisiin periaatteisiin. Sosiaalisen identiteetin teoria pohjautuu individualistiseen ja kognitiiviseen perinteeseen ja sosiaalisten representaatioiden teoria dialogisuuteen eli Egon ja Alterin vuorovaikutuksessa rakentuvaan mielen sosiaalisuuteen.⁸⁷ On kuitenkin huomattava, ettei jakolinja ole näin selvärajainen. Esimerkiksi sosiaalisten representaatioiden lähestymistapa koostuu useista koulukunnista, joista toiset ovat keskittyneet representaation rakenteen tarkasteluun, toiset taas niiden sisältöihin tai dialektiseen luonteeseen. Vastaavasti osa sosiaalisen identiteetin lähestymistavoista korostaa vahvemmin kognitiivisia⁸⁸ ja osa sosiokulttuurisia⁸⁹ näkökulmia käsitteellistässään identiteettiä.

Myös sosiaalipsykologi Glynis Breakwell⁹⁰ väittää, että sosiaalisten representaatioiden teorian ja sosiaalisen identiteetin teorian välillä on joitakin paradigmaattisia eroja, mikä vaikeuttaa näiden kahden lähestymistavan yhdistämistä. Tästä huolimatta hän on sitä mieltä, että molemmat lähestymistavat hyötyisivät yhdistämisestä. Breakwellin kehittämä IPT-teoria (*identity process theory*) korostaa sosiaalisten representaatioiden roolia identiteetin muodostuksessa, mutta samalla se huomioi identiteetin (esimerkiksi henkilökohtaisten piirteiden tai ryhmäjäsenyyksien) tärkeän roolin sosiaalisten representaatioiden luomisessa ja käytössä.

Myös Gerard Duveen on käsitteellistänyt sosiaalisten representaatioiden ja identiteetin välistä suhdetta. Duveenin⁹¹ sukupuoli-identiteetin kehitykseen liittyvät tutkimukset osoittavat, etteivät lasten identiteetit muodostu ainoastaan mielensisäisesti, vaan yhtä lailla

ulkopuoliset, yhteisön sosiaaliset representaatiot, normit ja odotukset jäsentävät sukupuoleen liitettäviä ajatuksia ja toimintaa. Duveenin mukaan representaatiot vaikuttavat eri tavoin eri identiteettiprosesseihin. Toisaalta on olemassa pakottavia sosiaalisia representaatioita, jotka ikään kuin velvoittavat yksilön omaksumaan tietyn identiteetin. Esimerkiksi sukupuoleen liittyvät sosiaaliset representaatiot ovat luonteeltaan edelleen varsin määrääviä ja pakottavia. Lapset rakentavat usein jo varhain sukupuolirooliaan vastaavan identiteetin. Tähän vaikuttavat heidän sosiaalisen ympäristönsä, vanhempien ja instituutioiden, representaatioita välittävät odotukset, puhe ja toiminta. Pakottavasta luonteestaan huolimatta nämäkin representaatiot voivat kuitenkin muuttua. Muutos tapahtuu dialogisissa kohtaamisissa neuvottelujen, keskustelujen, konfliktien ja erimielisyyksien kautta. Lisäksi on myös sellaisia representaatioita, jotka eivät ole identiteetteihin nähden pakottavia, vaan ne antavat yksilöille enemmän vapautta sen suhteen, haluavatko he kuulua ja samastua tiettyyn ryhmään ja sisäistää ryhmäjäsenyyden mukaisen identiteetin. Esimerkiksi ammatti-identiteetit voivat olla tällaisia.

Vaikutussuhde identiteetin ja sosiaalisen representaation välillä ei ole yksisuuntainen. Ylläpitääkseen tunnetta identiteetin tai joidenkin sen osasten vakaudesta ja pysyvyydestä yksilöt voivat vastustaa ja kieltäytyä hyväksymästä tarjottuja representaatioita identiteettinsä rakennusaineiksi. Siinä missä Breakwell viittaa yksilön selviytymisstrategioihin, Duveen puhuu mieluummin vastarinnasta. Molemmat heistä jakavat ajatuksen siitä, että sosiaalisten representaatioiden ja identiteetin suhde on vastavuoroinen ja dialektinen. Tämä on seurausta siitä, että ihmisillä on kyky toimijuuteen, joka mahdollistaa joko sosiaalisten representaatioiden omaksumisen tai vastustuksen sosiaalisista identiteeteistä neuvoteltaessa. Kuten Moscovici⁹² on muotoillut: ”yksilöt ja ryhmät eivät suinkaan ole passiivisia vastaanottajia,

vaan he ajattelevat, tuottavat ja lakkaamatta kommunikoivat itselleen tärkeistä representaatioista.”

Toimijuus voi ilmetä joko yksilö- tai ryhmätasolla. Yksilöt voivat omaksua tai olla omaksumatta heille tarjottuja representaatioita ja identiteettejä. Ryhmätasolla toimijuus saattaa ilmetä siten, että sosiaaliset ryhmät asettuvat vastustamaan valtakulttuuria ja haastavat vallitsevia representaatioita synnyttäen poleemisuutta. Etenkin yhteiskunnallisesti marginaaliset ryhmittymät luovat omia sosiaalisia representaatioitaan ja samalla ryhmän sosiaalista identiteettiä. Tällaisia pienemmän ryhmän jakamia käsityksiä jostain asiasta Moscovici on kutsunut emansipoituneiksi representaatioiksi. Kun vähemmistöjen representaatiot vahvistuvat, ne saattavat saada aikaan poleemisuutta, mikä voi vähitellen johtaa valtaväestön tai -kulttuurin jäsenten jakamien hegemonisten representaatioiden murtumiseen. Erilaisten ryhmien, enemmistöjen ja vähemmistöjen, välillä vallitsee siis vuorovaikutteinen suhde, johon liittyy jännitteitä, debattia, dialogisuutta ja moniäänisyyttä.⁹³

Sosiaalipsykologi Caroline Howarth⁹⁴ on tutkinut laajasti marginalisoitujen ryhmien jäsenten sosiaalisten representaatioiden ja identiteettien muodostumista, erityisesti monikulttuurisessa Isossa-Britanniassa. Yksi Howarthin tutkimusten tärkeistä havainnoista on se, etteivät rasismi, kiusaaminen ja eriarvoisen ”toisen” identiteetti ole vääjäämätön kohtalo, johon vähemmistötaustan omaavat lapset ja nuoret joutuvat alistumaan. Päinvastoin, lapset saattoivat käyttää monenlaisia keinoja kiistääkseen ja muuttaakseen heihin kohdistuneita määritelmiä ja käsityksiä. Esimerkiksi vaaleaihoisten lasten nimitellessä tummaihoisia lapsia haukkumanimellä ”suklaa”, saattoivat tummempi-ihoiset alkaa kutsua nimittelijää ”valkosuklaaksi” korostaen näin essentiaalista samankaltaisuutta ja eroavaisuuksien pinnallisuutta. Lapset saattoivat myös liittoutua keskenään siten, että

”erilaisiksi” määritellyt lapset viettivät aikaa yhdessä. Näin erilaisuudesta tuli yhdistävä tekijä. Lapset saattoivat myös ihmetellä, miksi vaaleaihoiset ihailevat tummia poptähtiä ja haluavat ruskettua ja silti syrjivät tummaihoisia. Toisin sanoen, lapset saattoivat mitä moninaisimmin tavoin ilmaista ylpeyttä tummasta ihonväristään ja siten torjua tarjotun representaation tummasta ihosta huonommuuden symbolina. Howarthin tutkimukset nostavatkin keskiöön sen, miten yksilöt joutuvat neuvottelemaan omasta identiteetistään suhteessa sosiaalisiin ryhmiin, joihin heidät pyritään sijoittamaan. Esimerkki ilmentää toimijuuden lisäksi representaatioiden ontogeneesiä, yksilön mahdollisuuksia vastustaa tarjottuja representaatioita ja identiteettejä.

Identiteetti ei siis muodostu ainoastaan sisäryhmään liitetyistä arvoista, käsityksistä ja mielikuvista, vaan myös ”toisen” omaan sisäryhmään kohdistamista representaatioista. Erityisesti Marková⁹⁵ on korostanut Egon (minä), Alterin (toinen) ja Objektin (representaation kohde, esim. ilmiö, esine, henkilö tai asia) välistä riippuvuussuhdetta identiteettikeskusteluissa. Tämän suhteen avulla voidaan ymmärtää, etteivät ihmisten käsitykset asioista muotoudu ainoastaan itsen ja toisen välisessä kommunikaatiossa vaan myös kaikkien muiden tarjoamien ”yleistettyjen toisten” kautta. Esimerkinomaisesti voisi ajatella, ettei vaikkapa vähemmistön edustaja (esim. meksikolainen Suomessa) rakenna identiteettiään ainoastaan suhteessa enemmistöön (esim. kantasuomalainen) vaan myös suhteessa laajempaan sosiopoliittiseen ympäristöön ja vallitseviin diskursseihin, kuten suhteessa ylikansalliseen uusnationalismiin. Egon, Alterin ja Objektin välinen kolmisuhde ei siis pyri selittämään vain kahden ryhmän välistä suhdetta vaan kytkeytyy laajempaan Ego–Alter–Objekti-suhteiden verkostoon.

Metarepresentaatioiden merkitys nousee keskeiseksi myös Guy Elcherothin, Willem Doisen ja Stephen Reicherin⁹⁶ analyysissa sosiaalisten representaatioiden poliittisuudesta. Metarepresentaation käsite viittaa ajatukseen, jonka mukaan muodostamme representaatioita siitä, miten ajattelemme muiden ihmisten hahmottavan tiettyjä sosiaalisen todellisuuden ilmiöitä. Esimerkiksi yhdysvaltalainen vasemmisto saattaisi muodostaa hyvin selvärajaisen ja omanlaisensa representaation siitä, miten presidentti Donald Trump ja hänen kannattajansa käsittävät (eli representoivat) erilaiset vähemmistöryhmät.

Elcherothin ja kumppaneiden mukaan useimmat sosiaaliset representaatiot ovat poliittisia, sillä ne kytkeytyvät ryhmien välisiin valtasuhteisiin, konflikteihin ja vastarintaan sekä sosiaaliseen muutokseen. Ne ovat poliittisia myös siksi, että niistä käydään jatkuvaa neuvottelua ryhmässä. Tämä keskustelu on intentionaalista eli se pyrkii ajamaan tiettyjä, tietyille ryhmälle edullisia ja siten mahdollisesti jollekin toiselle haitallisia tarkoituksia. Elcherothin ja kumppaneiden kenties kiinnostavin huomio koskee havaintoa, jonka mukaan toimintaa ja todellisuuteen orientoitumista ei ohjaa niinkään tieto (representaatiot) vaan luulo eli metarepresentaatiot, se, mitä tiedän tai luulen ”heidän” tietävän sekä meta-metarepresentaatiot, eli se, mitä tiedän tai luulen ”heidän” tietävän siitä, mitä minä tiedän. Tämä ajatus ilmentää jälleen sosiaalisten representaatioiden dynaamisuutta.

Analysoidessaan entisen Jugoslavian alueen etnisen konfliktin eskaloitumista Elcheroth ja kumppanit kuvaavat, miten ihmisten inhimillinen tarve suojella itseään ja läheisiään johti siihen, että he uhan edessä lähtivät mukaan median rummuttamaan propagandaan ja uskoivat pahaa ihmisistä, joita ennen pitivät naapureinaan ja ystävinään. Näiden tutkijoiden mukaan ihmisillä on erityisesti kaoottisissa tilanteissa taipumus luottaa metatietoon: uhan edessä ihmiset

kokevat, ettei heillä ole varaa olla uskomatta siihen, että median levittämä propaganda on totta. Merkityksellistä ei siis ole enää se, mitä itse uskomme, vaan se, mitä ajattelemme muiden, meille merkityksellisten toisten uskovan. Tässä piilee myös median valta ihmisten käsitysten muuttamisessa – muutos yksilön käsityksissä saadaan aikaan muuttamalla hänen käsityksiään muiden käsityksistä. Toisaalta yritys vaikuttaa metarepresentaatioihin saattaa toimia myös vastarinnan innoittajana. Esimerkiksi tästä saattoi olla kysymys vuoden 2016 Yhdysvaltojen presidentinvaaleissa, jossa median ja galluppien yksimielisesti voittajaksi povaama ehdokas monien yllätykseksi hävisikin vaalit.

Elcherothin ja kumppaneiden mukaan yhteiskunnallinen muutos ja toimijuus kytkeytyvät vahvasti metatietoon. Tämä edellyttää erityistä toimijuuden käsitteellistämistä. Sosiaalisten representaatioiden näkökulmasta toimijuudessa ei olekaan kysymys ainoastaan siitä, että ilmaistaan omia mielipiteitä tai tunteita, esimerkiksi tyytymättömyyttä, jotain tiettyä asiantilaa kohtaan, vaan myös siitä, että uskotaan muidenkin ajattelevan ja tuntevan samoin. Nämä liikkeelle panevat uskomukset ja käytännöt perustuvat kulttuurisesti itsestäänselvyyksinä pidettyihin käsityksiin. Tällaisiin käsityksiin lukeutuu esimerkiksi se, kenellä ajatellaan olevan valta vaikuttaa representaatioihin tavalla, joka mahdollistaa tai estää tiettyyn tavoitteeseen kohdistuvaa toimintaa. Näin ollen toimijuus on sosiaalisten representaatioiden muutoksessa vuorovaikutuksellinen, toisista ihmisistä ja vallasta riippuvainen prosessi. Toimijuus edellyttää muiden odotusten huomioimista, jotta nämä odotukset on ylipäänsä mahdollista muuttaa ja mobilisoida haluttua tarkoitusta varten.

Sosiaalisia representaatioita koskevissa tutkimuksissa ja teoretoinneissa on 2000-luvulla painotettu selvästi aiempia vuosia vahvemmin representaatioiden toiminnallista ulottuvuutta ja niiden

linkittymistä identiteetteihin, ryhmien välisiin suhteisiin ja valtaan. Sosiaalisten representaatioiden suhde todellisuuteen on kaksisuuntainen. Ei siis ajatella ainoastaan, että yhteisö luo sosiaalisia representaatioita todellisuudessa olevista objekteista, vaan että samalla sosiaaliset representaatiot luovat todellisuutta ja vaikuttavat konkreettisesti esimerkiksi poliittisen päätöksenteon kautta ryhmien välisiin suhteisiin. Tämän osoittivat myös Jugoslavian sodan traagiset seuraukset. Esimerkiksi raha ja kansallisuus ovat asioita, joita ei ole olemassa, elleivät ihmiset usko niihin ja toimi näiden uskomusten mukaisesti. Sosiaaliset representaatiot ovat väistämättä poliittisia juuri siitä syystä, että ne luovat sosiaalista todellisuutta ja antavat asioille merkityksiä.

Politiikka on kamppailua merkityksistä. Tämä tulee esille esimerkiksi sosiaalipsykologi Inari Sakin⁹⁷ väitöskirjatutkimuksesta, jossa tarkasteltiin viiden maan lukioasteen historian ja yhteiskuntaopin oppikirjoissa ja opetussuunnitelmissa rakennettua kuvaa eurooppalaisuudesta ja Euroopan yhdentymisestä. Tutkimuksesta kävi ilmi, että representaatiot Euroopasta ja Euroopan yhdentymisestä kytkeytyvät aina identiteetteihin, ryhmien välisiin suhteisiin ja valtaan. Tätä ilmensivät erityisesti ranskalaiset koulukirjat, joissa Eurooppa esitetään Ranskan ja ranskalaisuuden jatkeena. Euroopan yhdentymistä selitetään yhteisillä arvoilla ja kulttuuriperinnöllä, kuten rauhalla ja valistuksen arvoilla, joita voitaneen pitää leimallisesti ranskalaisina arvoina. Toisin sanoen koululaitos rakentaa ranskalaisnuorisolle mielikuvaa ranskalaisesta Euroopasta, jossa eurooppalaisuus on valjastettu ranskalaisuuden ja ranskalaisen identiteetin käyttöön. Tällainen representaatio Euroopasta sulkee ulkopuolelleen sellaisia maita, jotka eivät jaa näitä arvoja, perinteitä ja ominaisuuksia (esim. mahdollisesti uudet hakijamaat). Toisaalta englantilaiskirjoissa eurooppalaisuutta lähestytään hyvin eri tavoin. Koulukirjoissa pohditaan,

kuuluuko Britannia Eurooppaan, onko siitä Britannialle hyötyä vai ei ja liittyäkö euroon vai ei. Ajatus Britanniaista Euroopan ulkopuolisena onkin koulukirjojen välittämä viesti nuorelle lukijakunnalleen. Sama ajatus tuli eläväksi kesän 2016 Brexit-kansanäänestyksessä, jossa kansalaisten enemmistö äänesti Britannian EU-eron puolesta.

SOSIAALISET REPRESENTAATIO MUUTOKSEN TEORIANA

Tässä luvussa olemme tarkastelleet yhteiskunnan ja mielen toisiinsa kietoutuneisuutta siten kuin se näyttäytyy sosiaalisten representaatioiden näkökulmasta. Teoria haastaa lukijaa ja soveltajaa, sillä se ei tarjoa yksinkertaisia malleja eikä ratkaisuja. Se edellyttää tutkittavien ihmisten, ryhmien ja yhteiskuntien tuntemusta. Vaikka sosiaalisten representaatioiden teoria on sosiaalipsykologian klassikoita, se yhdistää useiden tieteenalojen näkökulmia, aineistoja ja menetelmiä. Se on alusta alkaen edustanut poikkitieteellistä tutkimusta, mikä on toisaalta helpottanut sen soveltamista eri tieteenaloilla, mutta toisaalta saattanut rajoittaa sen käyttöä monotieteellisyyttä ihanteenaan pitävissä tiedeyhteisöissä. Tänä päivänä teoriaa kehitetään ja sovelletaan erityisesti Euroopassa ja Etelä-Amerikassa.

Hahmotellessamme sosiaalisten representaatioiden teorian tulevaisuuden haasteita yhdyimme Caroline Howarthin⁹⁸ ajatukseen sosiaalisten representaatioiden teoriasta kriittisenä teoriana. Tällöin ensisijaisena tutkimuskohteena tulisi olla ”kamppailu ajatuksista” (engl. *battle of ideas*) eli sen tutkiminen, miten tietyt representaatiot puolustavat ja suojelevat tiettyjä etuja ja identiteettejä ja samalla määrittävät yksilöiden ja ryhmien mahdollisuuksia toimijuuteen, vastarintaan ja muutokseen. Näkemyksemme mukaan sosiaalisten representaatioiden tutkimuksen ei pitäisi sortua yksinomaan arkikäsitysten

kuvaamiseen, vaan myös niiden seuraukset tulisi huomioida. Vallan ja politiikan tulisi olla sosiaalisten representaatioiden analyysin keskiössä. Muutoin me sosiaalitieteilijöinä syylistymme sivuuttamaan sosiaalisen eriarvoisuuden, poliittisen väkivallan, sodat, kehittymättömyyden ja etniset konfliktit.⁹⁹

PEREHTYMISTÄ VARTEN

Serge Moscovicin artikkelit (1981; 1984), joiden kautta sosiaalisten representaatioiden teoria tuli anglosaksisen tiedemaailman tietoisuuteen, ovat edelleen hyviä johdantoja aiheeseen. Teorian monipuolinen ja tuorempi esittely löytyy Inari Sakin (2010) väitöskirjasta. Moscovicin väitöskirja on saatavilla sekä alkuperäisenä ranskankielisenä (1961) että englanninkielisenä (2007) versiona. Moscovicin ja Gerard Duveenin toimittamaan teokseen (2000) on koottu teorian kannalta keskeisiä Moscovicin tekstejä. Ivana Markován ja Sandra Jovchelovitchin (2008) toimittamassa, Moscovicin *Psykoanalyysin* englanninkielistä käännöstä juhlistavassa *Journal for the Theory of Social Behaviour*issa ilmestyneessä erikoisnumerossa käsitellään kattavasti monia teorian keskeisiä teemoja, kuten sen epistemologisia lähtökohtia ja tieteellisen tiedon ja arkitiedon välistä suhdetta. Sosiaalisten representaatioiden menetelmiä on kootusti esitelty Inari Sakin ja kumppaneiden (2015) artikkelissa ”Miten tutkia sosiaalisia representaatioita?” Uusinta keskustelua alan tutkimuksessa edustaa esimerkiksi Gordon Sammutin kollegoidensa kanssa toimittama teos *The Cambridge Handbook of Social Representations* (2015).

Alan klassisia tutkimuksia ovat esimerkiksi Claudine Herzlichin (1973) terveyttä ja sairautta sekä Denise Jodelet’n (1989) hulluutta käsittelevät teokset. Suomessa teoriaa on sovellettu useissa väitöskirjoissa, esimerkiksi Anna Kilpiön (2008) opettajien teknologiasuhdetta ja Anna Huotilaisen (2005) uusia ruokia käsitelleissä töissä. Hannu Rätty tutkimusryhmineen on soveltanut Itä-Suomen yliopistossa teoriaa koulutettavuutta ja koulua käsittelevissä monissa tutkimuksissa.

Teoriaa ovat kritisoineet muiden muassa Gustav Jahoda (1988) ja niin sanottu brittiläinen koulukunta Jonathan Potterin johdolla (esim. Potter & Litton (1985); Potter & Edwards (1999)). Vastineita tälle kritiikille ovat esittäneet muiden muassa Moscovici (1988), Voelklein & Howarth (2005) ja Marková (2000).

Sosiaaliset representaatiot – yhteisön ja mielen välinen silta

64. Moscovici 2007.
65. Bangerter & Heath 2004; Green & Clémence 2008.
66. Moscovici 1981, 192.
67. Moscovici 1973.
68. Moscovici 1984.
69. Leppämäki 2010.
70. Sosiaalisten representaatioiden tutkimisesta ks. esim. Sakki ym. 2015.
71. Jovchelovitch 2007.
72. Pirttilä-Backman & Ahola 2016.
73. Duveen & Lloyd 1990.
74. Moscovici 1984.
75. Duveen & De Rosa 1992, 96.
76. Marková 2003.
77. Duveen & Lloyd 1990.
78. Lloyd & Duveen 1992.
79. Farr 1998.
80. Marková 2003.
81. Esim. Moscovici 1961.
82. Menard 2016.
83. Menard 2016.
84. Tajfel 1981.
85. Esim. Breakwell 1993; Moloney & Walker 2007; Sakki 2010.
86. Esim. Moloney & Walker 2007.
87. Marková 2008.
88. Esim. Tajfel & Turner 1979.
89. Esim. Reicher & Hopkins 2001.
90. Breakwell 1993.
91. Duveen 2001.
92. Moscovici 1984, 16.
93. Esim. Howarth 2006; Moscovici 1988.
94. Esim. Howarth 2007.
95. Marková 2008.
96. Elcheroth, Doise & Reicher 2011.
97. Sakki 2010.
98. Howarth 2006.
99. Moscovici 1972.